

זיכרון לראשונים שאול ליברמן

תרנ"ח-תשמ"ג

1898-1983

פרופסור הרב שאול ליברמן היה מגדולי חוקרי התלמוד במאה העשרים, ואחד מגדולי החוקרים במדעי היהדות מראשיתם עד היום. הוא נולד במוטילה, ליטא, בשנת 1898, ונפטר בטיסה מניו יורק לתל-אביב בשנת 1983.

ליברמן ניחן בזיכרון יוצא דופן, במקוריות ובפוריות. במחקריו הביא למיצויין של שתי שיטות לימוד שונות: שיטת הלימוד המסורתית של התלמוד ונושאי כליו שרכש בישיבות ליטא, ושיטות המחקר של מדעי הרוח המודרניים שרכש באוניברסיטה העברית. בשנים 1931-1940 לימד בבית המדרש למורים של המזרחי ובאוניברסיטה העברית, והיה גם שנים אחדות ראש המכון לחקר התלמוד על שם הרי פישל בירושלים. משנת 1940 עד לפרישתו היה פרופסור לספרות תלמודית ומדרשית בבית המדרש לרבנים של שם שכטר בניו יורק (Jewish Theological Seminary), בו כיהן שנים אחדות גם כדיקאן וכראש המוסד.

ליברמן היה חוקר גדול של הפרטים הקטנים. בסיוע שליטה חסרת תקדים בפילולוגיה ובלכסיקוגרפיה, וכן שליטה בכעשר שפות, עתיקות וחדשות, הצליח להפוך מה שנראה כ'זוטות' למקור פורה של הבנת העבר – ובעיקר

עברו של עם ישראל בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד. רבים ממחקריו עוסקים בתלמוד הירושלמי, תלמודה של ארץ ישראל. ליברמן הניח כאן את היסודות לביסוס הטכסט הקשה של הירושלמי, שהגיע לידינו במסורת טכסטואלית סבוכה. במחקריו המבוססים גם על מקורות יוניים ולטיניים, הרחיב ליברמן את ידיעותינו בעולמה החמרי והרוחני של ארץ ישראל באותה תקופה. שני ספריו באנגלית על "יוונית ויוונית בארץ ישראל" (כך נקרא הכרך העברי הכולל את תרגומם של שני הספרים), יצאו לאור כבר בשנות פעילותו בארצות הברית. ספרו "שקיעין", משנת 1939, מגלה שרידים של אגדות, מנהגים ודברי ספרות יהודיים מתקופת התלמוד ש'שקעו' בכתביהם של 'אבות כנסייה' נוצריים. בספרים אלה הורה את הדרך לחוקרים שבאו אחריו לקשר בין המקורות היהודיים והמקורות היווניים והלטיניים, ולהעשיר בכך את ידיעותנו על יהדות ארץ ישראל וסביבתה במאות הראשונות לסה"נ.

ליברמן שבעל פה, כמו ליברמן שבכתב, הרשים את כל רואיו ושומעיו והיה מעורר השתאות. הוא לא היה היסטוריון, אך אין היסטוריון של העת העתיקה רשאי להיפנות ממנו; הוא לא היה בלשן, אך אין בלשן של לשון חכמים ושל היוונית בתקופה ההלניסטית-רומית שרשאי להתעלם מכתביו. גדול המבקרים של ליברמן היה ליברמן עצמו, ולא פעם חזר בו בפומבי ממה שכתב. לדוגמא: "וכל דבריי בעניין זה בה'ירושלמי כפשוטו' שם הם בטלים ומבוטלים". למעט מורו של ליברמן, יעקב נחום אפשטיין, העזו רק בודדים לצאת נגדו ולכתוב עליו ביקורת מסתייגת או מבטלת. עבור הרוב המכריע של העוסקים במדעי היהדות נותר ליברמן, בחייו ואחרי מותו, תלמיד החכמים האולטימטיבי, מודל לחיקוי ולהערצה.

מאיר בריילין (בשינויים ותוספות מאת המערכת).

הערה ביבליוגרפית

ספרו של שאול ליברמן *Greek in Jewish Palestine* יצא לאור בניו יורק בשנת 1942. (תרגומו העברי של א. א. הלוי, 'יוונית ויוונית בארץ ישראל', הכולל גם את ספרו השני של ליברמן – ר' להלן – יצא לאור בירושלים בשנת תשכ"ג, 1962).

מאמר הביקורת על ספר זה מאת גדליהו אלון פורסם ב'קרית ספר', שנה עשרים, תש"ג-תש"ד, עמ' 76-95. (הוא נדפס מחדש ללא שינויים בכרך השני של אסופת מאמריו של אלון, 'מחקרים בתולדות ישראל', הקיבוץ המאוחד תשל"ו, עמ' 248-277).

מאמר התגובה של ליברמן, שאנו מפרסמים כאן בפעם הראשונה, נשלח למערכת 'קרית ספר' זמן קצר לאחר פרסום מאמרו של אלון, והמערכת החליטה שלא לפרסמו. יתר על כן, בחוברת הבאה של 'קרית ספר', שנה אחת ועשרים, תש"ד-תש"ה, בעמוד השלישי, בסופה של 'רשימת הסימנים והקיצורים', נוסף – בפעם הראשונה בכתב עת זה – המשפט: "אין מדפיסים ב'קרית ספר' תשובות וויכוחים על דברי-ביקורת".

במאמרו של יוחנן לוי (שיצא לאור אחרי מותו של לוי בקיץ 1945) 'דרכים חדשות בחקר ההלניזם היהודי', 'ציון' 10, 1945, עמ' 197-204 (ונדפס ללא שינויים באסופת מאמריו של לוי 'עולמות נפגשים', ירושלים תש"ך, 1960, עמ' 209-220), מופיעה בעמוד השני של המאמר הערה 3, שאנו מביאים אותה כלשונה:

אין בדעתי להתווכח כאן על הדעות, שהביע מר ג. אלון בביקורת ספרו של ליברמן (קרית ספר, כ, עמ' 95-76), אבל יואיל הקורא וישווה את דברי ליברמן עצמם ל"תיזה" שייחס לו מר אלון (עמ' 76): "המחבר קובע, שמלבד חכמי בבל שעלו לארץ, הרי כל החכמים שבארץ-ישראל ידעו יוונית, ולא הלשון בלבד, אלא אף הספרות" וכו'. ברם, ליברמן לא אמר בשום מקום ש"כל החכמים" ידעו את הלשון והספרות היוונית. וגם זה ראוי להיאמר, שמר אלון מתעלם מדברי ההסתייגות המרובים של ליברמן, וה"שמא" של המחבר נתחלף לו ב"בריי". אף לא עמד על חידושי פירושו המצויינים של ליברמן, שספרו מלא מהם.

גדליהו אלון הלך לעולמו באדר תש"י, מרץ 1950. ליברמן גנו את התגובה שאנו מפרסמים כאן. אך באותה שנה, 1950, זמן קצר לאחר מותו של אלון, יצא לאור בניו יורק ספרו השני של ליברמן באותו עניין, *Hellenism in Jewish Palestine*. בעמודים 210-212 של הספר החדש פרסם ליברמן 'תוספות ותיקונים' לספרו הקודם. בתוספות

אלה הוא מקדיש שלושה סעיפים לביקורתו של אלון, ואנו מתרגמים אותם כאן לקורא העברי:

כאן המקום לומר מלים אחדות על מאמר הביקורת של ידידי המנוח מר ג. אלון. ה. [הנס – שמו הלועזי של יוחנן] לוי [וכאן מראה מקום למאמרו] עמד על כך שאלון ייחס לליברמן "תיזה" שהוא מעולם לא הציע, וכי הוא השמיט מלות הסתייגות רבות של ליברמן, עד ש "אולי" שלו הפך אצל אלון ל"ודאי". נוסף כאן עוד שתי נקודות המסייעות להאשמה שהעלה לוי. אלון מייחס לי (עמ' 198, הערה 3) את ההצהרה שאפילו במרכזי האוכלוסייה שבתוך תוכה של ארץ ישראל נאמרו תפילות הגשם ביוונית בלבד. טענת שווא זאת הופרכה יפה. מה שקרה כאן הוא שמלה אחת שונתה בציטוט מספרי. בשעה שאני כתבתי (עמ' 30) כי "אנשי העם לפעמים אמרו את תפילותיהם המיוחדות ביוונית", צוטטו דברי כאילו אמרתי כי "אנשי העם לא אמרו את תפילותיהם אלא יוונית". ועוד, אלון מצטט בשמי (עמ' 84) כי ר' אלעזר שאל את המשפט "novmo" a[grafo" מ"מקור משפטי" (וסימני הציטוט הם של מר אלון). אלון טען כי המשפט היה פתגם שגור. ואמנם אני הצהרתי בפירוש (עמ' 37): "ר' אלעזר... פתח את פירושו בפתגם יווני: "para; basilevw" וכו'". (מקור הפתגם הובא בעמ' 38, הערה 51).

בקצרה, אלון היה קולע יותר למטרה לעתים קרובות בטיעוניו, אילו היתה נקודת המוצא שלהם נכונה. תחת זאת, הוא נלחם ביצירי הדמיון, ביחסו לי הצהרות שמעולם לא השמעתי, ולעתים אף את ההיפך הגמור ממה שכתבתי. (לעתים הוא אף מעלה טיעון שיש לו טעם הלכתי. דבר זה פטרתי בשתיקה ב'תרביץ' כ', 1950, עמ' 109, והערה 28 שם בעמודים 116 ואילך). אנו מסכימים בכל לב לבקשתו של פרופ' לוי (במאמרו, עמ' 198): "אבל יואיל הקורא וישווה את דברי ליברמן עצמם ל"תיזה" שייחס לו מר אלון".

אין אנו יכולים שלא להוסיף את ההבהרה הבאה. כל מי שהכיר את התנאים שבהם עבד מר אלון המנוח לא יחמיר אתו על שגיאותיו. יתר על כן, הוא לא רץ בלשון האנגלית, ובמקרים אחדים יתכן שסמך על תרגום מוטעה. מותר ללא עת הוא אבידה גדולה למדעי היהדות. [והמלים הבאות בעברית:] יהי זכרו ברוך. סעיפים אלה נדפסו מחדש, ככתבם וכלשונם, גם בתוספות ותיקונים להוצאה האנגלית השניה של 'יוניית בארץ ישראל', ניו יורק 1965, עמודים 194–195.

המערכת מודה לפרופ' מאיר בר־אילן, מיורשי עזבונו הספרותי של שאול ליברמן, שהעמיד לרשותנו את המאמר שאנו מפרסמים כאן, ואת הפרטים הביוגרפיים ותמונתו של ליברמן.